

KELET-AFRIKA ÉS A KELET

A legjobb akarattal sem nevezhető régmúlnak az az idő, amikor művelt, sőt történelemben jártas emberek is hitetlenkedve csóválták fejüket afrikai történelemről hallván. Történelmük a vadaknak? Akik fán élnek, meztelenül járnak, bogókat esznek és nem is emberi nyelven beszélnek? Nem érdemes túl sok szót vesztegetni annak bizonyítására, hogy az efféle elképzelések egyszerűen tudatlanságból, vagy a tények tudatos elferdítéséből adódnak.

Az utóbbi időben azonban az Afrika iránti érdeklődés, beleértve múltjának kutatását is, megnőtt.

Az Afrika-kutatás fejlődése azonban nem ennek a konjunkturális helyzetnek a következménye. Az ötvenes években elkezdett régészeti kutatások hatalmas anyaga a korábban kialakult elképzelések felülvizsgálatára kényszerített, és új problémákat vetett föl. Ezekkel párhuzamosan új kutatási módszerek alakultak ki, melyek biztosítják a tudományos feltételeket Afrika történelmének elfogulatlan vizsgálatához.

Kelet-Afrika körülbelül az időszámításunk kezdete óta, ha nem régebben, szoros kapcsolatban állt az Indiai-óceán távolabbi vidékeivel. Ez a tény régóta ismert, azonban — az Afrika-történet más kérdéseihöz hasonlóan — alig vizsgálták e kapcsolatok természetét, és jelentőségét a térség történelme szempontjából. Csupán a 60-as években (amikor James Spedding Kirkman és mások úttörő régészeti eredményei ismertté váltak, illetve a kutatásba más szakterületek képviselői — etnobotanikusok, zenetudósok, antropológusok stb. — is bekapcsolódtak) nyílt lehetőség a tisztázandó kérdések, illetve a további feladatok pontosabb meghatározására. „Új terület nyílt meg a történelemkutatás előtt, s nem egy tudós számára egész életmű kínálkozik itt.” — írta Freeman-Grenville 1960-ban.

Az Indiai-óceán medencéje

Az Indiai-óceán medencéje hosszú időn keresztül gazdasági és kulturális egységet jelentett. Gazdaságilag a medencében zajló *kereskedelem*, kulturálisan az ezzel együttjáró migráció, majd pedig az *iszlám* teremtette meg ezt az egységet, amelynek a Kelet-Afrika partján élő népek is részesei voltak. A klimatikus és ökológiai feltételek itt is, és a medence északi és keleti partjain is hasonlóak, ami elősegítette a hasonló fejlődést. Az Óceán körül mindenütt meleg, általában párás klíma uralkodik, gyakori erős esőzésekkel. A talaj többnyire a mindenütt megtalálható korallzátonyokból származó homok, amely hasonló növények termesztésére alkalmas. Ez alól csupán a száraz északkeleti partvidék jelent kivételt, melynek megműveletlen sivatos és hegyvidéki hinterlandja nagy szerepet játszott a medence kereskedelmének fejlődésében.

A körülmények hasonlósága a medencében hasonló életmódot eredményezett. A fő táplálék a rizs. Termesztésének ismerete feltehetőleg Délkelet-Ázsiából jutott Kelet-Afrikába. A fehérjét főként a halászat adja, és a nagyobb zsákmány iránti vágy valószínűleg serkentője volt a hajóépítés fejlődésének. A kókuszpálma, amely megintcsak keletről származik, kiegészítő táplálékot jelentett; belső kérgéből pedig kötélzet készült a hajókhoz, illetve korábban a belőle készült zsineggel varrták a hajókat. A pálma leveleit kunyhók befedésére használták. Ez a négyzetleges, az erős esőzések miatt magastetejű házforma rokonságot mutat az Indonéziában megtalálhatókkal.

A kereskedelmi forgalom a november-decembertől áprilisig északkeletről, majd május-júniustól délkeletről fújó *monszunon* alapult. (Ősszel szélcsendes, esős időszak van.) A monszunnal teljes biztonsággal el lehetett jutni Zanzibárig, sőt Kilwáig is (déli szélesség 7°). Így a hajósok az északkeleti monszun idején azzal a bizonyossággal indulhattak Dél-Arábiából, a Perzsa-öbölből és Irán déli partjairól Kelet-Afrikába, hogy végig hátszelük lesz, és a délkeleti monszun pedig hazaviszi őket. Kelet-Afrika északi partjain, egészen Zanzibárig és Mafiáig nemcsak rakományuk eladására és hajóik újbóli megrakására volt idejük, hanem részt vehettek a helyi javak afrikai kikötők közötti kereskedelmében is.

A monszunrendszer Kilwától délre, Mozambikig és Sofaláig megbízhatatlan. Egy Perzsa-öbölből érkezett „*dhow*” (szuahéliül *dau*) innen már nem tudott egy év alatt visszatérni. Dél felé hajózni könnyű ugyan, csak a visszaút körülményes, mert mihelyt egy hajó bejutott a Mozambik és Madagaszkár közötti csatornába, egyre inkább érvényesült a déli irányú áramlás. Ráadásul az Indiai-óceán déli részén az uralkodó szélirány kelet-nyugati,

és ezen a szélességen egy kelet-nyugati irányú áramlás is van. (Ez — más tényezőkkel együtt — esetleg hozzájárulhatott az indonéziaiak letelepedéséhez Madagaszkáron.)

A kereskedők legtöbbször persze visszatért a következő monszonnal, de már az *Eritrei-tenger Peripluszából* is tudjuk, hogy néhányuk letelepedett Afrikában, megtanulta az itt élők nyelvét, házasságra lépett velük. Az első letelepülők valószínűleg Dél-Arábiából jöttek, de amennyire megállapítható, mezopotámiaiak és perzsák is lehettek közöttük. Később a fiatal iszlám szektái között dúló adáz harcok, valamint Arábia déli partjának szárazsága (azaz a megnövekedett népesség eltartására elégtelen erőforrások) kedveztek a kivándorlásnak.

Az *iszlám* hamarosan az egész medencét átfogó kulturális kötelék lett. Még a hetedik században eljutott Dél-Arábiába és a Perzsa-öbölhöz, hamarosan elérte India nyugati területeit, majd elterjedt Indonéziában és Délkelet-Ázsiában is. Legkésőbb a kilencedik században már Kelet-Afrikában is voltak muzulmán kereskedőtelepek. Az iszlám elterjedésének korai szakaszában Irak országai voltak a világon a legvirágzóbb területek, amelyek az Omajjadok és Abbaszidák érdekeltségei miatt fontos kereskedelmi útvonalak csomópontjai voltak Nyugat-Perzsiával együtt, és hajóikat ugyanúgy elküldték Kelet-Afrikába aranyért és elefántcsontért, mint a megelőző ezer évben más arabok és perzsák.

Az arab kereskedőtelepek létesülésével egybeesett egy kisebb arányú mozgás a távolabbi keletről — India nyugati partjairól, Délkelet-Ázsiából és Indokínából.

A bevándorlók Kelet-Afrikában két élesen eltérő övezetet találtak. A Guardafui-foktól körülbelül az Egyenlítőig sivár és barátságtalan part van, jó kikötőhelyek nélkül. Végig a parton keskeny partmenti sáv terül el, ahol kis halásztelepülések voltak. Ezt homokdűnék sora választja el egy száraz, akáciával, illetve északon kisebb fákkal borított síkságtól, ahol ma a tevé- és marhatenyésztő szomáli törzsek élnek. A part itt szinte teljesen tagolatlan, és nincsen hajózható víziút a szárazföld belsejébe. Van ugyan néhány korallzátony a part mellett, de ezek az apró szorosok nem nyújtottak elég védelmet a hajóknak.

Délebbre a helyzet sokkal kedvezőbb. A partot számtalan öblöcske tagolja, jelentős folyók vannak, így a *Giuba*, Szomália déli részén, a *Tana* és a *Sabaki* Kenyában, a *Wami*, a *Rufiji* és a *Ruvuma* Tanzániában. A legnagyobb a *Rufiji*, amelynek kiterjedt deltája a bevándorlókna kitűnő bejáratot jelentett. A *Rufiji*, a *Tana* és a *Giuba* kisebb hajókkal legalább ötven kilo-

méter hosszan hajózható. Ezenkívül a Rufiji deltájánál hatalmas mangrovedörk vannak.

A számtalan partmenti sziget fontos szerepet játszott Kelet-Afrika történelmében. Vannak parthoz közeli, alacsonyan fekvő kisebb szigetek, mint *Kilwa*, vagy a *Lamu szigetcsoport*, amelynek legfontosabb tagjai *Manda*, *Pate* és maga *Lamu*. *Pemba*, *Zanzibár* és *Mafia*, a nagyobb szigetek, távolabb fekszenek a parttól, és magasabbak. Ezek a szigetek szélcsendes öbleikkel megfelelő és biztonságos kikötőket jelenthettek. Így ebben a térségben települtek le a bevándorlók, és itt jött létre egy sajátos, afrikai, arab és ázsiai elemeket tartalmazó kulturális szintézis.

Az indonéz bevándorlás

A legkevésbé érthető, az elemzés számára leginkább konfúzus probléma az indonéz bevándorlás. Pedig érkezésükről számos jel tanúskodik. Mint az *Michael Gwynne* cikkéből kiderül, a fő élelmiszernövények közül néhány vitathatatlanul Délkelet-Ázsiából származik, elsősorban a banán, de bizonyos batátafajok és a kókusz is. Mindenesetre ezek a növények — hasonlóan a sertéshez, ami feltehetőleg szintén onnan került Kelet-Afrikába — túléltek a szállítást és könnyen elterjednek, akár szándékosan vitték magukkal a bevándorlók, akár nem. Akárhogy is történt, ezek a növények eljutottak Afrikába, sőt mutációik — különösen a banáné — változatossága arra enged következtetni, hogy már igen régen, talán két évezrede is odakerültek.

Sajnos a korai délkelet-ázsiai hatásnak ezeket az egyértelmű botanikai jeleket kétségbevonják azok a kulturális és nyelvi bizonyítékok, amelyek szerint az afrikai szárazföld és az említett szigetek történelmének a délkelet-ázsiaiak nem voltak közvetlen szereplői, indonéziaiak pedig még kevésbé. *Madagaszkáron* azonban ma a legelterjedtebb indonéz nyelv különféle változatait beszélik. Az arisztokratikus malgas nyelv, a *merina*, a Délnyugat-Borneón beszélt *bahasza* rokona. Malájul és malgasul beszélők ugyanolyan könnyen megértik egymást, mint például az olaszok és a franciák, vagy akik szuahéliül és nyandzsául beszélnek. Madagaszkáron nem jött létre közös nyelv, ez pedig gátolta a keveredést, így már ránézésre is megállapítható, hogy a malgasok indonéziaiak. Lehet, hogy a malgas kultúrának vannak jelentős afrikai elemei, de ezeket mindezekig nem sikerült egyértelműen meghatározni.

Fölmerül a kérdés: hogy lehet, hogy az indonéziaiak benépesítették a hazájuktól mintegy kilencezer kilométerre lévő Madagaszkárt anélkül, hogy a mindössze négyszáz kilométerre lévő afrikai szárazföld fejlődésére kimu-

tatható hatást gyakoroltak volna. Az afrikai nyelvek nincsenek kapcsolatban az indonézzel (bár vannak jelei, hogy alapos vizsgálat feltárhat ősi indonéz kapcsolatokat a mozambiki konde és kuva nyelvekben). Nincsen szignifikáns fizikai hasonlóság sem (igaz, a szerológiai vizsgálatok meglehetősen hiányosak); és végül – mint az *Gwynne* tanulmányából is világos – a botanikai bizonyítékok sem jelentik feltétlenül, hogy közvetlen emberi közreműködéssel kerültek át Afrikába ezek a növények.

A pozitív bizonyítékok hiánya azonban nem zárja ki annak a lehetőségét, hogy viszonylag hosszú időn keresztül voltak Afrikában délkelet-ázsiai kereskedelmi vagy gyarmati telepek.

Ha az ázsiai élelmisznövények korai megjelenését nem egy elkülönült fejlődés eredményének tekintjük, akkor feltételezhetjük, hogy ez időszámításunk kezdete körül történhetett, abban ugyanis általában megegyezők a vélemények, hogy a legkorábbi indonéz kivándorlásnak Madagaskárra a szanszkrit nyelv és kultúra indonéziai megjelenése (*kb. i. sz. 200*) előtt kellett történnie. Ha az indonéziaiak szállítható, tartós és gyorsan fejlődő növényeikkel, valamint fejlett kovács ismereteikkel valóban letelepültek Afrikában (a Zambezi vagy a Rufiji torkolatában esetleg?), akkor hatásuk (gyámságuk?) magyarázata lehet a 2–300 évvel későbbi *bantu invázió*-nak, annak, hogy szemben a kusita és koisan pásztornépek versenyével, Kelet- és Dél-Afrika nagy területeit bantuk népesítették be. (Érdemes megjegyezni, hogy a bantu népek körében a kovács általánosan megvetett, de mindenképpen elkülönült helyzete van, és más szabályok vonatkoznak rá, mint a közösség többi tagjára.)

Amennyiben ez a feltételezés megerősíthető lenne, akkor az afrikai és indonéziai zeñe, illetve hangszerek (elsősorban a xilofon) közötti – erősen vitatott – kapcsolat is bizonyítékot nyerne.

De hogyan és milyen úton vándoroltak az indonéziaiak? Azt tudjuk, hogy az első óceánjárókat ők építették, vitorlásaik alkalmasak voltak arra, hogy a Délegyenlítői áramlást követve átszeljék az Indiai-óceánt, a visszatérésre az Északegyenlítői áramlás adhatott lehetőséget. De vitorlázhattak szakaszosan is: Szumátráról Ceylonba, majd a Maldiv-szigetekre és onnan Madagaskárra; esetleg, a monszun követve a partmenti útvonalon, megkeverülve Indiát és Arábiát, majd le a kelet-afrikai partra. Ez utóbbi látszik a legésszerűbbnek, hiszen ez az útvonal kereskedelmi érdekeltségeket is kielégíthetett; csakhogy a nyelvi, kulturális és régészeti bizonyítékok hiánya miatt jogosulatlan lenne feltételezni, hogy indonéziaiak valaha is jártak Indiában vagy Arábiában. A Maldiv- és a Seychelle-szigetek kultúrája ma még ismeretlen, ezért a második út pusztán logikai lehetőség marad. Ha viszont közvet-

lenül az óceánon keresztül hajóztak, akkor eleinte csak véletlen lehetett, hogy elérték Madagaszkárt, esetleg Afrikát. Nem tudhatták, hogy hová jutnak, és megérkezvén azért létesítettek kolóniákat, hogy megvárhassák az újabb utazást lehetővé tévő kedvező csillagképet.

De vajon miért hagyták el termékeny hazájukat? Talán kalózvállalkozásokra indultak, és ezt itt eredményesebben művelhették. Az arab források a Sofalától délre eső – általuk ismeretlen – területekről mint az „uak-uakok” országáról emlékeznek meg, és úgy képzeltek, hogy az valamilyen kapcsolatban áll az általuk is ismert nagy keleti szigetekkel. Sem ők, sem a kínai feljegyzések nem mulasztják el megemlíteni az itt garázdálkodó kalózokat.

Meg kell még említeni a malgas nyelvvel kapcsolatos problémákat, amelyeknek megoldatlansága szintén további kutatásokat sürget mind Afrikában és Madagaszkáron, mind pedig Délkelet-Ázsiában.

Madagaszkáron két fő csoportja van a malgas dialektusainak, szókincsüknek mindössze 60 %-uk közös. Egyenlőre tisztázatlan, hogy ez a különbség két, egymást követő bevándorlási hullám eredménye, vagy pedig viszonylag izolált csoportok egymástól független fejlődéséé.

Hasonlóképpen tisztázásra vár a malgasban megtalálható afrikai szavak és nevek eredete, nem tudni, hogy ezek fokozatosan átvett kölcsönszavak, vagy egy hajdani népvándorlás emlékei-e.

A keleti part kereskedővárosai

A kontinens keleti partvidékének történelme szempontjából az indonéz hatás – mint már említettük – kevésbé kulcskérdés. Az indiai óceáni kereskedelembe elsősorban a dél-arábiai népek, illetve a perzsák közreműködése kapcsolta be őket.

A területről a legkorábbi írott forrás az *Eritreai-tenger periplusza*. Azonban a Periplusz csak töredékes leírást ad a kikötőkről és népekről, és keletkezésének időpontja is vitatott (i. sz. I.–II. század, de valószínűleg a II. század eleje), így egymagában nem alkalmas a korabeli kapcsolatok problémájának megoldására. Mindenesetre keletkezésekor már éltek délnyugat-arábiaiak Kelet-Afrikában. Nem kizárt, hogy a sábai kereskedelem hanyatlása miatt megindult kivándorlás (i. e. I. sz. eleje) már érintette Afrikának ezeket a délebbi területeit is.

A Periplusz (majd Ptolemaiosz) csekély információja után szinte az összes írott beszámoló arabul van. Azonban az első útleírások csak a X. században születtek, és szerzőiket nem a történelem érdekelte elsősorban.

A kínaiak XV. század előtti ismeretei Kelet-Afrikáról szintén figyelemreméltóak, azonban – egy-két kivétellel – másodkézből valóak.

Ezek a leírások természetesen nélkülözhetetlenek a kutatás számára, de a legteljesebb nem-régészeti forrásai a gyarmatosítás előtti Kelet-Afrika történetnek a *helyi krónikák* különféle változatai, mint az alább olvasható kilwai krónika. Ezek még szinte teljességgel feldolgozatlanok, de fontosságukról egyre több szó esik.

Noha majdnem minden kikötőnek van krónikája, jelenlegi formájukban újkeletűek, kivéve a kilwai arab (tehát nem az itt közölt szuahéli) krónikát, és a középkori eredetű patei szuahéli krónikát. A többi a szájhagyomány múlt században lejegyzett írott változata. Ezek a krónikák tulajdonképpen genealógiák, közös vonásuk az uralkodó család dicsőítése, és adataikat természetesen csak erős kritikával lehet használni.

A rendelkezésünkre álló források alapján arra következtethetünk, hogy a IX. századtól a XIV. század végéig Kelet-Afrika legfőbb kereskedelmi partnerei a *Perzsa-öböl* népei voltak. A perzsa vitorlások („dhow”) bevándorlókat is hoztak, akiket itt – származásuk miatt – *shirázinak* neveztek. Először feltehetőleg a Guardafui foktól délre, a szomáli part mentén települtek le, majd a XII. század Kenya északi partjain, és kereskedtek az itt élő *bantu népekkel*, feltehetőleg a *nyika* nép elődeivel.

Pemba szigetére a X. század előtt valószínűleg iraki eredetű csoportok vándoroltak be, fontos iszlám kereskedőtelepülést hoztak létre, és szintén a Perzsa-öböllel kereskedtek.

Ennek a kultúrának a legkorábbi lelőhelye a ma jelentéktelen *Manda* szigetén (Lamu szigetcsoport) talált iszlám előørs (IX. sz.). Későbbi történelme, Pembához hasonlóan, csak kevésbé ismert.

A korai partmenti városok elsősorban „közraktárak” voltak. A tengeről messzebb élő népektől beszerezték az exportra szánt javakat, és fogadták a Perzsa-öbölből és Arábiából érkező kereskedők évenkénti látogatását. A szárazföldön élő népeknek nem volt fontos a kereskedelem, és semmi jele nincs, hogy a partmenti városi kultúra hatott volna rájuk. Még a múlt század közepén is lényegében diarchikus kapcsolat volt a partmenti városi közigazgatás és a beljebb élő népek között. A javakat muzulmán kereskedők gyűjtötték össze, sokszor igen messziről, de a városok beavatkozása és szervezése nélkül. Csupán délebbre, a mai Mozambik területén tudtak a muzulmánok fennhatóságuk alá vonni belsőbb területeket. Egészen a múlt századig az arabok nem ismerték a tavak környékén lévő államokat. Itt nagyon kevés lelet utal a partmenti városok kereskedelmére, ezek zöme is a XIX. század elejéről származik.

Amíg ilyen kevés adat áll rendelkezésre, nehéz lenne közelebbit mondani a part menti városok és bantu szomszédaik kapcsolatáról, vagy a kereskedővárosok Afrika belső területeire gyakorolt hatásáról. Mégis, ezek a városok a IX. századtól a XIX. századig – bármilyen korlátozottan is – kapcsolatot jelenthettek a külvilággal, és a legvirágzóbb korszakukban, a XI.–XV. század között mind az afrikai, mind pedig az indiai-óceáni viszonyokra nagyobb hatásuk lehetett, mint ahogy azt most feltételezhetjük.

A kereskedelmi partnerek és a fontosabb árucikkek

Az iszlám előtti időkből csupán a Periplusz és a régészeti leletek állnak rendelkezésünkre. Időszámításunk első századaiban a legfontosabb kereskedelmi cikkek a *réz*, az *ón*, az *üveg* és különféle *vasszerszámok* és *fegyverek* voltak; azonban az ásatások még az elején tartanak. Előkerült néhány római érem is, de római kerámiát egyáltalán nem találtak.

Körülbelül a VII. századtól kezdve Kelet-Afrika főként az Indiai-óceán északi partján élő népekkel kereskedett. A legrégebbi *iszlám kerámiák*, amelyeket Kelet-Afrikában találtak, a VIII.–IX. századból származnak, és feltűnő hasonlóságot mutatnak a farszi *Siraf* kikötőben kiásottakkal. A Mandában – a korszak egyetlen ásatási helyén – talált mázatlan korsók minden bizonnyal farszi eredetűek. A mázas korsók zömükben ún. kék „*szasszanida-islám*” kerámiák, amelyek Mezopotámiában és a farszi partokon voltak használatosak. A korszak üvegtárgyai szintén perzsa eredetűek, bár néhány – az Öböl kereskedelmén keresztül – Egyiptomból is származhatott: az ománi arab fejedelemség minden kétséget kizáróan résztvett az afrikai kereskedelemben; *Alu-Maszi* híres utazására innen indult Kanbaluba, a mai Pembába.

A XI. századtól kezdve főként az „*iszlám sgraffiato*” típusú kerámiákat szállították az afrikai városokba. A színes, illetve kék-fehér korsókat fal-fülkébe állítva az épületek díszítésére használták.

Az arab világbirodalom széthullása után, a XIV. századtól Arábia hatása átmenetileg csökkent, azonban – írott és tárgyi források tanúsága szerint – a kapcsolatok továbbra is fennállottak. A kilwai trónon egy délnyugat-arábiából származó dinasztia ült. A XV. században egy elmozdított aden-i szultán Kilwában lelt menedéket. A XIV. század folyamán új típusú, díszes sárga mázas kerámiát kezdtek gyártani *Aden* környékén, és ezek a kenyei part városaiban is megtalálhatóak.

Kelet-Afrika távolabbi kelettel való kapcsolatait nehezebb csupán tárgyi emlékek alapján megítélni. A XIV. század legvégén a portugálok talál-

koztak *vászon*nal és *ónnal* kereskedő *gudzseráti* hajósokkal. Lehet, hogy egy ideig virágzott ez a kereskedelem, de az írott források nem tesznek említést indiai népekről.

A Periplusz korából csak a Guardafui-foktól északra találtak indiai termékeket. A szájhagyomány szerint körülbelül a VIII. századtól már a mai Tanzánia partjain is rendszeresen jártak északnyugat-indiai kereskedők. Az afrikaiak az indiai szubkontinensről feltehetőleg *vastárgyakat* és *gyöngyöt* vásároltak; indiai kerámiát a XVII. századnál korábbról nem találtak. Eleinte kalcedonyöngyöt, majd később – körülbelül a XII. századtól – üveggyöngyöt vásároltak. A gyöngyök azonban nem jelentenek megbízható forrást, mert eddigi klasszifikációjuk nem egyeztethető össze a régészeti eredményekkel. Mindenesetre kétségtelen a kapcsolat Kelet-Afrika és India között, de ezidáig tisztázatlan, hogy mikor jött létre. Indiai hatás figyelhető meg *Zimbabwe*-ben az aranybányászat technológiájában (kb. a X. századtól kezdve); a régészeti leletek között számos indiai tárgyat találtak, a szuahéli nyelv pedig igen nagy számban tartalmaz hindi jövevényszavakat.

A *kínai-afrikai kapcsolatok*ról számos kínai forrás szól. A régészeti leletek bizonyítják, hogy a kínai *porcelánt* mindig sokra becsülték itt is, de erre a késői szuahéli költészetben is vannak utalások. Már a mandai ásatásokon napvilágra került néhány *jüeh* és *fehér kerámia*, de a porcelánkereskedelem csúcspontja a XIV. században kezdődött. A XV. században a *szeladonmáz*as, majd a *kék-fehér porcelán*ok mennyisége felülmúlta a behozott iszlám kerámiát. Néhány *Annamból* származó, és valamivel több *sawankhaloki*-típusú (Nyugat-Thaiföld) porcelánt is találtak. Meglepő viszont a jade hiánya.

A kínai termékek nem közvetlenül jutottak Kelet-Afrikába. Nincs egyetértés abban, hogy voltak-e egyáltalán közvetlen tengeri kapcsolataik a XV. század előtt. Az bizonyos, hogy a kínai hajózás és hajóépítés a VIII. századtól kezdve élte virágkorát. Vannak olyan kutatók, akik úgy vélik, hogy már ekkor jártak kínaiak Afrikában. Kétségtelen bizonyítékok azonban csak a XV. századi látogatásokra vannak, ekkor viszont hatalmas *flottákkal* érkeztek, melyeknek teljes legénységét mintegy *harmincezer* főre becsülik.

A kínai áruk közvetítését perzsák és arabok végezték. Jelentős átrakó kikötők lehettek Indiában, a már említett siráfi ásatások pedig – más forrásokkal összhangban – azt bizonyítják, hogy a IX. században itt lehetett a legnagyobb átrakó kikötő.

Találtak kínai és más idegen *érméket* is, ezeket elsősorban dísz tárgyként keresték. Különösen sok érme került elő a XIII. században csúcspontján

Ilyen képe lehetett Kelet-Afrikáról egy Szung vagy Jüan dinasztia korában élő kínai hivatalnoknak. A rekonstrukció a kínai beszámolókból ismert adatokat ábrázolja: szerepelnek a nagy tavak és a belőlük északra folyó Nílus, a Kilimandzsáró kúpja, a túlnyomórészt muzulmán kikötők, a tömjén, a sárkányvér-fa Socotra szigetén (az iránytű fölé), a p'eng madár és a bálna. A dzsunka és az úszó iránytű képe korabeli rajzok alapján készült. (Robert W. Steel és R. Mansell Prothero (szerk.): *Geographers and the tropics*, London, 1964, 158.)

állot Kisimani Mafiában. A rengeteg rézpénz között volt kettő *mongol*, egy *egyiptomi* az *Ajubida* korból (XIII. század), és még az indiai *Csolából* származó is akadt. Az idegen érmék száma azonban alenyésző a Mogadisuban, Zanzibárban és Kilwán vert, a forgalom számára készült rézpénzekéhez képest.

Indiában, Dél-Arábiában és Délkelet-Ázsiában végzett kiegészítő ásatások segítségével egyszer pontosan megállapítható lesz az afrikai export összetétele, és ebben az itteni pénzeknek bizonyító szerepük lehet.

Az írott források alapján addig is megállapítható, hogy Kelet-Afrika a legkézenfekvőbb cikketek kínálta. A *rinocérosz* szarvat, a különféle *tek-nősbéka páncélok*at már a Periplusz is említi. Az afrikai *elefántcsont*, amely lágyabb, és így könnyebben munkálható, mint az indiai – mindig drága és fontos áru volt, különösen Indiában. Az *arany* is kiemelkedő helyet foglalt el a kelet-afrikai exportban, de legfőképpen a XIV–XV. században, amikor Kilwa ellenőrizte a *zimbabwei bányák* tengeri kapuját, *Sofalát*.

A *vasat* Idriszi és mások szerint a parton olvasztották, és Indiába szállították, ahol is a híres *acélipar* feldolgozta, majd a késztermékek egy részét Afrikában értékesítették.

Elsősorban a kínai források említik gyakran az ámrát, de ritka mivolta miatt volumene nem lehetett túl nagy. Ezzel szemben a mangrovefáról ritkán találni említést, pedig ezt nagy mennyiségben szállíthatták az Indiai-óceán épületfában szegény északnyugati partjaira.

A *rabszolgakereskedelem* méreteit illetően sincs egységes vélemény. Az iszlám első századaiban Irakban, illetve egész Nyugat-Ázsiában és Kínában nagyszámú fekete rabszolga volt, akikről sokan feltételezték, hogy „zandzsok”, de valójában egyáltalán nem biztos, hogy kelet-afrikaiak voltak. Valószínűbb, hogy észak-szómáliai kikötőkön keresztül vásárolták őket. Délebről mindössze egyetlen beszámoló szól a rabszolgakereskedelemtől, a források többsége egyértelműen az elefántcsont, az arany és egyéb nyersanyagok szállítójaként emlékezik meg a területről. Ezért nyugodtan levonhatjuk azt a következtetést, hogy ha volt is rabszolgakereskedelem, ez csupán jelentéktelen mellékág lehetett. „Az az elgondolás, hogy régebben az Indiai-óceánon ugyanolyan mérvű rabszolgakereskedelem folyt, mint a későbbiek során az Atlanti-óceánon, nem egyéb illúzió – a háborgó európai lelkiismeret szüleménye, és a XIX. század hatalmas mérvű arab rabszolgakereskedelmének visszfénye” – állapította meg Basil Davidson.

Nemcsak ezekben a kérdésekben, hanem az afrikai-keleti kapcsolatok más problémáiban is az állítások ma még gyakrabban negatívak, mint pozitívak. Azonban a kutatások még az elején járnak, és – mint arról volt már

szó – még sok feladat van hátra, hogy a partvidék történelméről átfogó képünk lehessen, de már sokkal pontosabban meghatározhatóak a tisztázandó kérdések, illetve a további kutatások feladatai.

IRODALOM

Az afrikai történelem kutatásának átalakulásáról:

T.O. RANGER (szerk.): *Emerging themes of African History* (Proceedings of the International Congress of African Historians), London, 1968.

Általános összefoglalások Kelet-Afrika történelméről:

G.S. P. FREEMAN-GRENVILLE: *Chronology of African History*, London, 1973.; R.R. OLIVER – G. MATHEW (szerk.): *History of East-Africa*, 1. kötet, Oxford, 1973.; J.E.G. SUTTON: *The East-African Coast: A Historical and Archeological Review*, Nairobi, 1966.; Z.A. MARSH – G. KINGSNORTH: *An introduction to the history of East-Africa*, Cambridge, 1965.; B.A. OGO – J.A. KIERAN (szerk.): *Zamani: A Survey of East-African History*, Nairobi, 1968.; L.S. KURTZ: *Historical dictionary of Tanzania*, New York – London, 1978.

Az ötvenes és hatvanas évek ásatásairól: D. MOUNTFIELD: *A history of African exploration*, London, 1976.; T.T. SPEAR: *The Kenya complex*, Nairobi, 1978. G.S.P. FREEMAN-GRENVILLE: *Swahili literature and the history and archeology of the East-African Coast = The Journal of East African Swahili Committee*, 1958. 2, 7–25 – J.S. KIRKMAN *ásatásai*: *The Arab City of Gedi. Excavations at the Great Mosque*, Oxford, 1954.; *The Tomb of the Dated Inscription at Gedi*, London, 1960.; *Gedi: The Palace*, The Hague, 1963.; *Men and Monuments of the East-African Coast*, London, 1964.; *Ungwana the Tana*, The Hague, 1966.; *The Kenya Littoral = Current Anthropology*, 1966, 347–348; *Some Conclusions from Archeological Excavations on the Coast of Kenya, 1948–1966 = H.N. CHITTICK – R.I. ROTBERG (szerk.): East-Africa and the Orient (Cultural Syntheses in the Pre-Colonial Times)*, New York – Lond, 1975. 226–247. – FREEMAN-GRENVILLE idézet: *Historiography of East Africa = Tanganyika Notes and Records*, 1960, 288., idézi B. DAVIDSON: *Az újra felfedezett ősi Afrika – A fekete anya*, Budapest, 1965, 376.

Az Indiai-óceán medencéjének természeti körülményei: *Kontinensek földrajza* (Földrajz, II.), Budapest, 1966.; FUTÓ J.: *Afrika*, Budapest, 1971. – *Az iszlám elterjedése Kelet-Afrikában:* J.S. TIRMINGHAM: *Islam in East-Africa*. London, 1964.; uő. *The influence of Islam upon Africa*, London – New York, 1980, kül. 30 skk., 44 sk.; A.P. ATTERBURY: *Islam in Africa* New York, 1899. G.P. BADGER (szerk. és ford.): *History of the Imams and Seyyids of Oman by Salil ibn Rosik*, London, 1871., kül. XII., 5.; R.L. POUWELS: *The medieval Foundation of East-African islam – International Journal of African History Studies*, 1978, 201–226. és 393–409.

A betelepülők hatásáról: W. SHACK – E.P. SKINNER (szerk.): *Strangers in African societies*, London, 1979.; K.D. ANDERSEN: *African traditional architecture: a study of the housing and settlement patterns of rural Kenya*, Nairobi, 1977.; A.H.J. PRINS: *The Swahili Speaking Peoples of Zanzibar and the East-African Coast*, London, 1961.; uő. *The Shungwaya Problem: Traditional History and Cultural Likeness in Bantu Northeast Africa – Anthropos* 1972. 9–35.; J.V. ALLEN: *Swahili Culture = Azania*, 1974. 9.

Az indonéziaiak esetleges szerepe az afrikai kontinensen:

G.P. MURDOCK: Africa, its people and their culture history, New York, 1956, kül. 9. o.; V.L. GROTANELLI: Asiatic influences in Somali Culture = Ethnos, 1947. 153–181.; uő: The peopling of the horn of Africa = Africa, 1972. 363–394.; J. HOR-
NELL: Indonesian Influence on East-African Culture = Journal of the Royal Anthro-
pological Institute, 1934. 305–332.; A. T. és G.M. CULWICK: Indonesian Echoes in
Central Tanganyika = Tanganyika Notes and Records, 1936. 60–66.; A.M. JONES:
Africa and Indonesia, Leiden, 1964.; P.R. KIRBY: Thoughts on the Origins of South
African Society = South African Journal of Science, 1967. 137–139.
Antropológiai vizsgálatok Afrikában: J. HIERNAUX: Human Biological Diversity of
Central Africa = Man, 1966. 287–306. – *Korai indonéz betelepülés:* M. BLOCH – P.
VERIN: Discovery of an Apparently Neolithic Artifact in Madagascar = Man, 1966.
240–241.; O.W. WOLTERS: Early Indonesian Commerce = Ithaca, 1967. 63–70.
A szanszkrit kultúra Indonéziában: J. GONDA: Sanskrit in Indonesia, Nagpur, 1952.
Bantu invázió: R. OLIVER: The problem of the Bantu expansion = Journal of African
History, 1966. 357–383.; M. POSNANSKY: Bantu Genesis = Uganda Journal, 1961.
86–93.

Indonéziai zenei hatások: K.P. WACHSMAN (szerk.): Essays on Music and History in
Africa, Evanston, 1971.; A.M. Jones: Indonesia and Africa: The Xylophone as a Cul-
tural Indicator = Journal of Royal Anthropological Institute, 1959. 155–168.; uő.:
The Influence of Indonesia: The Music. Evidence Reconsidered = Azania, 1969. 131–
145.; P.R. KIRBY: The Indonesian Origin of Certain African Musical Instruments =
African Studies, 1966. 3–11.; J. KUNST: A Music Argument for Relationship
Between Indonesia – Probably Java – and Central Africa = Proceedings of the Musical
Association, 1935–36. 57–69.

A hajóépítésükről: C.L. RILEY: (szerk.) Man Across the Sea: Problems of precolum-
bian contacts, Austin, 1971.; E. DOOD: Polynesian Seafaring, Lymington, 1972.; D.
LEWIS: Polynesian Navigational Methods = The Journal of the Polynesian Society.,
1964. 364–373.

A Seychelle szigetekről: Plants and Man on the Seychelles Coast: A Study in Historical
Biogeography, Madison, 1967.

Az Uak-uakok országáról: G. FERRAND: Madagascar et les îles Uaq-Uaq = Journal
Asiatique, 1904. 489–509.

Esetleges afrikai hatás a malgas kultúrára: Madagascar and Afrika I–III. = Journal of
African History, 1968. 387–408, 517–546, 1969, 45–65.

A malgas nyelv problémáival kapcsolatban: G.P. MURDOCK: Genetic Classification
of the Austronesian Languages: A Key to Oceanian Culture History = Ethnology 1964.
116–126.; P. VERIN – C.P. KOTTAK – P. GORLIN: The Glottochronology of
Malagasy Speech Communities = Oceanic Linguistics, 1969. 26–83.; A. SOUTHALL:
The Problem of Malagasy Origins = CHITTICK-ROTBURG i. m., 192–215.

Az arabok az Indiai-óceánon: D.S. RICHARDS (szerk.): Islam and Trade of Asia,
Oxford, 1970.; G.F. HOURANI: Arab Seafaring in the Indian Ocean in Ancient and
Early Medieval Times, London, 1951.; G.R. TIBBETS: Arab Navigation in the Indian
Ocean before the Coming of the Portuguese, London, 1971.

Perzsa hajózás: HADI HASAN: A History of Persian Navigation, London, 1928.

Az afrikai történelem forrásairól általában: Le probleme des sources de l'histoire de

l'Afrique noire jusqu'à la colonisation européenne = XIe Congrès International des Sciences Historiques. Rapports II. Histoire des continents, Wien, 1965. 177–232.

Szöveggyűjtemény Kelet-Afrika történelmének forrásaiból:

G.S.P. FREEMAN-GRENVILLE: The East-African Coast, Oxford, 1962.

A Periplusz datálása: J.A.B. PALMER: Periplus Maris Erythraei, The Indian Evidences as to the Date = Classical Quarterly, 1947. 136–140.; A.H. CHRISTIE: An Obscure Passage from the Periplus = Bulletin of the School of Oriental and African Studies, 1957. 345–353.; D.M. MacDOWALL: The Early Western Satraps and the Date of the Periplus = The Numismatic Chronicle, 1964. 271–280.

Az arab források elemzése és ismertetése: J.S. TRIMINGHAM: The Arab geographers and the East-African Coast, uo. 115–146., Notes on Arabic Sources of Information on East-Africa, uo. 272–282.; illetve orosz nyelvű kiadásukban: Arabszkie isztocsniki VII–X vekov po etnografii i isztorii Afrika juzsnee Szaharü, Moszkva–Leningrád, 1960.; Arabszkie isztocsniki X–XII vekov po etnografii i isztorii Afrika juzsnee Szaharü, Moszkva–Leningrád, 1965.

A kínai források elemzése: V.A. VELGUSZ: Izvesztija o sztrana h i narodah Afriki i morszkie szvjazi v basszejnah Tihogo i Indijszkiego okeanov. (Kitajszkije isztocsniki rannee XIV. v.), Moszkva, 1978.; P. WHEATLEY: Analecta Sino-Africana Recensa, uő.: Notes on Chinese Texts Containing References to East-Africa = CHITTICK-ROTBURG: I. m., 76–114., ill. 284–290.

A szájhagyomány forrásként való hasznosításáról: A.D. ROBERTS: The use of oral sources for African history = Oral History, 1976. 41–56.

Helyi krónikák, amelyeket a Freeman-Grenville féle szöveggyűjtemény nem közöl: W. HICHENS (szerk.): Khabar al-Lamu. A Chronicle of Lamu by Shaibu Fareji bin Hammed Al-Bakur = Bantu-Studies, 1938. 1, 1–33.; J. KNAPPERT (szerk.): The Chronicle of Mombasa (Azili ya Mvita) = Swahili, 1954. 2, 21–27.; L. HARRIES (szerk.): The Founding of Rabai: A Swahili Chronicle, = Swahili, 1964, 5, 140–149. *A sirázi bevándorlás:* H.N. CHITTICK: The „Shirazi” Colonialization of East-Africa = Journal of African History, 1965. 275–294.

A nyika nép történelméről: T.H.R. CASHMORE: A Note on the Chronology of the Wanyika = Tanganyika Notes and Records, 1961. 153–172.

Betelepülők Pembára: R.L. POWWELS: Tenth century settlements of the East-African coast = Azania, 1974. 65–74.

A Lamu szigetek történelméhez: M. POSNANSKY: Sailing from Lamu, Assen, 1965.; H.N. CHITTICK: Discoveries in Lamu Archipelago = Azania, 1967. 37–67.; uő.: A New Look at the History of Pate, = Journal of African History, 1969. 55–66.

A part kereskedelméről és városairól: The medieval history of the coast of Tanganyika, Berlin, 1962.; G. MATHEW: Some Reflections on African Trade Routes = Research Review, 1967. 63–71.; M. POSNANSKY: On the Swahili Historiography = Journal of East African Swahili Committee, 1958. 26–40.; B.A. DATOO: Rhapta: the Location and Importance of East Africa's first Port = Azania, 1970. 65–75.; T.H. ELKISS: Kilwa Kisiwani: The Rise of an East African City State = African Studies Review, 1973. 119–130.; H.N. CHITTICK: Kilwa: An Islamic Trading City on the East African Coast I–II., Nairobi, 1974.

Kapcsolatok a belső területekkel: J.E.G. SUTTON: The Archeology and Early Peoples of the Highlands of Kenya and Northern Tanzania = Azania, 1966. 35–57.; A. ODED:

- The Arab and Islamic import on Buganda = *Asian and African Studies*, 1973. 196–237.;
 uő.: A bibliographical essay on the history of Islam in Uganda = *Current Bibliography of African Affairs*, 1975. 34–43.; M. POSNANSKY: Connections between the Lacustrine Peoples and the Coast = CHITTICK-ROTBERG: i. m., 216–225.;
A korai iszlám kerámiákról: A. LANE: Early Islamic pottery, London, 1957.
A siráfi ásátások: L. WHITEHOUSE: Excavations at Shiraf. First Interim Report; Second Interim Report, Teheran, 1968. ill. 1969.
Kapcsolatok Indiával: R. MOOKERJI: A history of Indian shipping and maritime activity from the earliest times, Bombay, 1962.; E.A. ALPERS: Gujarat and the trade of East Africa – *International African History Studies*, 1976. 22–44.
Kelet-Afrikai gyöngyleletek és klasszifikációjuk: W. van der SLEEN: Ancient Glass Beads of East and Central Africa and the Indian Ocean = *Journal of the Royal Anthropological Institute*, 1958. 203–216.; uő.: *Handbook on Beads*, Liege, 1967.
A kínai porcelán Afrikában: G. MATHEW: Chinese Porcelain in East-Africa and on the Coast of South Arabia = *Oriental Art*, 1956. 50–55.
A délkelet-ázsiai porcelánok meghatározásához: R.M. BROWN: The Ceramics of South-East Asia. Their Dating and Identification, London, 1977.
A direkt kínai-afrikai kapcsolatok datálásához: F. HIRTH: Early Chinese Notices of East African Territories = *Journal of American Oriental Society*, 1909. 46–57.; W. FUCHS: Was South Africa Already Known in the 13th Century? = *Imago Mundi*, 1953. 50–51.; VELGUSZ i. m., 1. fejezet.
A kínai hajózás fellendülésére lásd pl. magyarul is: E. BALÁZS: Gazdaság és társadalom a régi Kínában, Bp., 1976. 113–114, 121, 135–136.; M. ELVIN: Fejlődés és stagnálás a kínai történelemben, Bp., 1977. 152 skk.
Becslés az Afrikába látogató kínai flották nagyságára: J.J. L. DUYVENDAK: China's Discovery of Africa, London, 1949.
Az érmeleletek és értékelésük: G.S.P. FREEMAN-GRENVILLE: East African Coin Finds and their Historical Significance = *Journal of African History*, 1960. 31–42.; uő.: Coin Finds and their Significance for East African Chronology = *Numismatic Chronicle*, 1971. 283–301.
A mafiai ásátások: H.N. CHITTICK: Kisimani Mafia: Excavations at an Islamic Settlement on the East African Coast, Daar es Salaam, 1961.
Zimbabwe kultúrája és termékei: G. CATON-THOMPSON: Zimbabwe Culture, Oxford, 1931.; uő. Zimbabwe: All Things Considered = *Antiquity*, 1964. 99–102.; T.N. HUFFMANN: The Rise and Fall of Zimbabwe = *Journal of African History*, 1972. 355–366.; P.S. GARLAKE: Great Zimbabwe, London, 1973.
A rabszolga-kereskedelméről: G.H. TALHAMI: The Zanj rebellions reconsidered = *International Journal of African Historical Studies*, 1977. 443–461.
A Davidson idézet: DAVIDSON i. m., 389. – *A későbbi arab gyarmatosítás*: J. GRAY: History of Zanzibar, London, 1962.; N.R. BENNETT: A history of the Arab state of Zanzibar, London, 1978.